

Gramscijevo pojmovanje intelektualcev

IGOR LUKŠIČ*

Problem intelektualcev je Gramsci zastavil že v Nekaterih temah južnega vprašanja¹ tako skozi obravnavo vloge Crocejja in Fortunata kot Gobettija in skupine okrog Ordine Nuovo (Gramsci, 1971). V prvem načrtu teoretskega dela v zaporu, ki ga je zapisal v pismu Tanji,² je na prvem mestu izrazil željo po preučevanju oblikovanja italijanskega duhovnega življenja, z drugo besedo italijanskih intelektualcev, njihovega izvora, kako so se združevali po kulturnih tokovih itd." (Gramsci, 1955:44). V podrobnejšem programu intelektualnega dela v zaporu z 8. februarja 1929 je Gramsci na tretje mesto uvrstil temo: "oblikovanje italijanskih intelektualnih skupin: razvoj, drža" (Gramsci 1977:4). Problematiko intelektualcev je Gramsci vključil tudi v vse ostale teme. Preučevanje intelektualcev je bilo glavno zanimanje Gramscijevega študija v zaporu.

Potem ko je Gramsci že dve leti pisal zapiske, je v pismu Tanji zapisal, da ga je "zadnja leta najbolj zanimalo to, da bi ugotovil značilne vidike v zgodovini italijanskih intelektualcev. To zanimanje se mi je porodilo z ene plati iz želje, da bi poglobil pojem o državi, z druge plati pa, da bi si predočil nekatere poglede o zgodovinskem razvoju italijanskega naroda" (Gramsci, 1955:184-85). V naslednjem pismu je Gramsci Tanji pojasnil, da je pojem intelektualcev zelo razširil in se ni omejil le na vprični pomen, ki se nanaša samo na velike intelektualce. Intelektualci so "funkcionarji superstruktur" (Gramsci, 1977:1518), superstrukture pa so posrednik med intelektualci in svetom proizvodnje. Politična in civilna družba predstavljata glavni ravni superstruktur. "Intelektualci imajo funkcijo v hegemoniji, ki jo vladajoča skupina izvaja v celotni družbi, in v 'gospodstvu' nad njo, ki je inkarnirana v državi, in ta funkcija je ravno 'organizacijska' in povezovalna" (Gramsci, 1977:476).

Intelektualci imajo vlogo organizatorja hegemonije določene družbene skupine in hkrati organizatorja gospodstva, kar pomeni, da so organizatorji družbenega in političnega soglasja,³ ki je dano s prestižem vloge v produktivnem svetu, in aparat nasilja za tiste skupine, ki na obstoječo hegemonijo ne privolijo niti pasivno niti aktivno, ali za trenutke krize ukazovanja in vodenja, v kateri spontano soglasje prestaja krizo. V predelavi te beležke je Gramsci še zaostрил formulacijo, ko pravi, da so "intelektualci 'nameščenci' (commesi) vladajoče skupine za izvajanje podrejenih funkcij družbene hegemonije in politične vlade..." (Gramsci, 1977:1519).

Na pomembnost vloge intelektualcev je opozoril pri obravnavi srednjeveških občin. Eden od glavnih razlogov za njihov propad je bila, po Gramscijevi sodbi, nesposobnost vladajočega razreda, da bi si izoblikoval svoje lastne intelektualce in tako izvajal hegemonijo poleg diktature.

Pri razširitvi pojma intelektualcev se Gramsci sklicuje na Platona in Hegla. Gram-

¹ Ta tekst je Gramsci pripravil za idejni časopis KPI v mesecih neposredno predno je bil aretiran (8. november 1926). O vprašanjih, ki jih je obravnaval v tem zapisu, je nameraval objaviti vrsto člankov, ki jih je že pripravil. Od vseh pa je poznan le tekst, ki ga je z naslovom "Nekatere teme južnega vprašanja" objavilo teoretsko glasilo KPI "Lo Stato Operaio" v Parizu leta 1930.

² Tanja Schucht je bila sestra Gramscijeve žene Julije, ki jo je Gramsci spoznal v Moskvi. Tanja se je preselila v Italijo in je Gramscija večkrat obiskala. Večino pisem iz ječe je Gramsci pisal Tanji, v njih pa je obravnaval tudi teoretska vprašanja.

³ Na drugem mestu Gramsci (1977:1519) pojasnjuje, da se soglasje zgodovinsko rodi iz ugleda in zato iz zaupanja, ki ga uživa vladajoča skupina zaradi njenega položaja in funkcije v svetu proizvodnje.

sci trdi, da je treba pri Platonovi "republiki filozofov" razumeti termin "filozof" zgodovinsko. Danes ga je treba prevesti s terminom "intelektualci". Platon je namreč mislil tradicionalne intelektualce svojega časa, kljub temu pa je poudaril specifično vsebino intelektualnosti, v konkretnem primeru, religioznost. Vladni intelektualci so bili najbližji religiji in njihova dejavnost je imela značaj religioznosti, razumljene v splošnem pomenu časa in še posebej v Platonovem pomenu. Zato je bila njihova dejavnost v določenem smislu "družbena" dejavnost, dviganje in vzgajanje (in intelektualno vodenje, zatorej z vlogo hegemonije) polis" (Gramsci, 1977:954).

Odpor Platona do umetnikov je razumeti predvsem kot njegov odpor do "individualistične" duhovne dejavnosti, ki teži k posebnemu, zatorej areligioznemu, asocialnemu. Na tej osnovi je po Gramscijevem prepričanju že pri Platonu najti osnovo za razširjeno koncepcijo intelektualcev.

Glede Hegla pa Gramsci ugotavlja, da se z njim začne mišljenje ne le glede na kaste in na sloje, temveč tudi glede na državo, "katere aristokracija so ravno intelektualci" (Gramsci, 1977:1054). Brez tega vrednotenja intelektualcev, ki ga je opravil Hegel, se zgodovinsko ne more razumeti nič od modernega idealizma in njegovih družbenih korenin. To Heglovo stališče do intelektualcev ima "ogromen pomen ne samo v pojmovanju politične znanosti, temveč v celotnem pojmovanju kulturnega in duhovnega življenja" (Gramsci, 1977:1054). Iz te analize izhaja "zelo obsežna razširitev pojma intelektualcev" in po Gramscijevem mnenju "je samo tako mogoče doseči konkretno približevanje realnosti" (Gramsci, 1977:1054).

Gramsci je pojem intelektualcev razširil tudi v drugi smeri. Izhodišče je v tem, da moramo za pojem intelektualcev iskati merila ne znotraj intelektualne dejavnosti, temveč v celotnem sistemu družbenih odnosov. Tako lahko vidimo, da je v kateremkoli fizičnem delu vsebovan vsaj minimum ustvarjalne intelektualne dejavnosti.⁴ Od tu je Gramsci izpeljal tezo, ki ga menda v splošnem mnenju najbolj legitimira: "vsi ljudje so intelektualci", "toda vsi ljudje ne opravljajo v družbi funkcije intelektualcev" (Gramsci, 1977:1516). Neintelektualcev sploh ni. Nasprotno pa je mogoče govoriti o intelektualcih v ožjem smislu, to je tistih, ki opravljajo družbeno funkcijo intelektualcev. Pri tem je treba razlikovati različne stopnje specifične intelektualne dejavnosti. Nena zadnje "vsak človek razvija zunaj svojega poklica kakšno intelektualno dejavnost, je torej filozof, umetnik, človek z okusom, deležen je svetovnega nazora, ima zavestno linijo moralnega obnašanja, torej prispeva k ohranjanju ali spreminjanju pojmovanja sveta, se pravi k zbujanju novih načinov mišljenja" (Gramsci, 1977:1550-51).

Te Gramscijeve ugotovitve so pomembne predvsem s stališča načrtovanja nove družbe. Ker so vsi ljudje intelektualci, je mogoče koncipirati njihov moralni, intelektualni, kulturni, politični dvig na višjo stopnjo. Šele od tu je mogoče misliti intelektualno in moralno reformo kot družbeni program, šele od tu naprej se zastavljajo naloge za revolucionarno delovanje na področju mišljenja, šele od tu se kot kapitalen zastavi problem razmerja med strukturo in superstrukturami - šele ko je razvidno, da so vsi ljudje intelektualci. Izvajanje hegemonije ima svojo globoko utemeljitev ravno v spoznanju, da so vsi ljudje intelektualci, ker so s tem intelektualno, moralno in politično vodljivi in hkrati konstituira vodilno moč. Takšno razširjeno pojmovanje intelektualcev pa ima daljnosežne posledice na oblikovanje in vodenje strategije "kontrahegemonije" podrejenih družbenih razredov, ki je naperjena proti hegemoniji vladajočih družbenih razredov.

⁴ Zaradi te teze, ki jo je Gramsci ponovil tudi v obravnavi tejlizma, ki kljub avtomatični perfektnosti v prikovanju delavca na stroj ne more ubiti minimum duha delavca, se L. Veljak razburja, da Gramsci "podcenjuje posledice avtomatiziranega dela" (Veljak, 1983:169).

Vprašanje o intelektualcih in njihovi vlogi pri izvajanju hegemonije je Gramsci postavil v razmerje teorije in prakse (pratica). Problem enotnosti teorije in prakse je postavil zgodovinsko, to je kot vidik vprašanja o intelektualcih, kot problem, ki se veže na odnos intelektualcev do množic in množic do intelektualcev. "Množica se ne more 'razlikovati' in postati 'neodvisna', ne da bi se organizirala, organizirati pa se ne more brez intelektualcev, to je brez organizatorjev in voditeljev" (Gramsci, 1977:1042). Pri tem niti intelektualci niso mehanični fakt, ki je že takoj tu, niti množica še ni tista množica, ki že kar čaka, da jo bodo intelektualci prenetli, združili in povedli. Gramsci opozarja, da je oblikovanje intelektualcev dolg in težaven proces. Prav tako pa se mora množica razviti do določene stopnje, da se lahko odnos med intelektualci in množico sploh udejanji. Dokler sta obe strukturi še v elementarni fazi, je povsem pravilen vtis o nasprotosti in ločitvi množic od intelektualcev.

Takšna zastavitev problema gotovo niti v razviti obliki ne vsebuje teze o vnašanju zavesti v revolucionarni razred od zunaj,⁵ še posebej če preberemo tudi predelavo te beležke, kjer je Gramsci zapisal, kaj razume pod "brez voditeljev". Takole pravi: "... brez organizatorjev in voditeljev, torej brez konkretne ločitve teoretskega aspekta zveze teorija-praktika v enem sloju individuov, ki so 'specializirani' za pojmovno in filozofsko elaboracijo" (Gramsci, 1977:1385).

Koncepcija enotnosti teorije in prakse je v najnovejših razvojih historičnega materializma še v začetni fazi. Zato še vsebuje ostanke mehanicizma, "o teoriji se govori kot o dodatku" (Gramsci, 1977:1042). Zato je razvoj pojma in dejstva hegemonije predstavljal poleg političnopraktičnega tudi velik filozofski napredek. Kot je že bilo rečeno, je v kapitalizmu "neposredni intelektualce" industrijalec, organizator produkcije. Individualna selekcija v množici pa se dogaja "na intelektualnem področju in ne na ekonomskem", čeprav je "ekonomski individualizem" tudi fenomen strukture. To pa zato, "ker se stara struktura razvija z individualnimi prispevki". Pri poenotenju teorije in prakse gre za organizacijo družbene produkcije ljudi in stvari ali kot pravi Gramsci, za "vodenje celotne ekonomske aktivne množice" (Gramsci, 1977:1042). To vodenje pa je v začetku nujno individualno.

Dejanski zgodovinski proces je izoblikoval različne kategorije intelektualcev. Gramsci razlikuje dve poglavni kategoriji:

1. organske intelektualce in
2. tradicionalne intelektualce.

Organske intelektualce oblikuje hkrati s seboj vsaka družbena skupina, ki nastane na področju kake bistvene funkcije v svetu ekonomske proizvodnje. Oblikuje jih v svojem postopnem razvoju. Organsko ustvari enega ali več intelektualnih slojev, ki ji dajo homogenost ter zavest o lastni vlogi na ekonomskem, družbenem in političnem področju. Fevdalni gospodje so bili nosilci vojaške sposobnosti. Kriza fevdalizma se

⁵ Ta očitek je Gramsciju naslovil L. Veljak in sicer s "pokazom na dejstvo, da je v temelju teorije o intelektualcih vsebovana koncepcija vnašanja zavesti v revolucionarno gibanje od zunaj in to preko vzpostavitve organizacije, ki jo vodi profesionalni sloj voditeljev" (Veljak, 1983:97). Kritika, ki velja za Kautskega, Lenina in Lukacsa, "v polni meri zadeva tudi Gramscijevo teorijo o intelektualcih" (Veljak, 1983:97). Iz tega očitka se dobro vidi, da Veljak baranta s pojmi kot z rečmi. Kautskyjeva postavitev delavske stranke se sliši resda zelo podobno kot Leninova, vendar obstaja med njima majhna razlika: Kautsky je pisal svoje teze v Avstriji, kjer je bilo razmerje intelektualcev in stranke do delavskega gibanja povsem drugačno kot v Rusiji, o čemer je v "Kaj storiti?" pisal Lenin. Tudi Lenin sam je leta 1907 pogledal, kako je z veljavnostjo njegove refleksije iz razburkanih let in ugotovil, da v sodobnih razmerah tudi razred sam razvija elemente revolucionarne zavesti itd. Kako pa je mogoče Gramscija strpati v Kautskyjevo formulo, je še manj jasno. Partija je za Gramscija zgodovinski produkt oblikovanja razreda, ki nastopa kot "kolektivni intelektualce" (Togliatti o Gramscijevi koncepciji partije) in kot "moderni knez". ne pa kot ilegalna centralizirana skupina profesionalnih revolucionarjev.

začne v trenutku, ko fevdalni gospodje začnejo izgubljati monopol nad vojaško stroko. Kmečka množica si ne ustvari lastnih organskih intelektualcev, čeprav ima v proizvodnji bistveno funkcijo, ne vsrka nobenega sloja tradicionalnih intelektualcev, čeprav je večji del tradicionalnih intelektualcev kmečkega porekla.

Kapitalistični podjetnik si ustvari industrijskega tehnika, znanstvenika politične ekonomije, organizatorja nove kulture in novega vodenja itd. Pri tem pa mora podjetnik obvladati nekatere voditeljske in tehnične, torej intelektualne sposobnosti: "biti mora organizator ljudskih množic, organizator 'zaupanja' v njegovo podjetje, organizator kupcev njegovega blaga itd" (Gramsci, 1977:1513). Dejansko je bil "neposredni intelektualce kapitalizma 'industrijalec', organizator produkcije" (Gramsci, 1977:1042). To je Gramsci pokazal tudi v analizi amerikanizma. V ZDA, kjer ni bilo tradicionalnih intelektualcev, ni bilo superstruktur, je hegemonija izražala neposredno iz tovarne.

Z razvojem kapitalizma so se organizacijske in vodilne funkcije vse bolj prenašale s podjetnikov na posredne intelektualce, elito, ki je vse bolj sprejemala vlogo organizatorja družbe vse do državnega organizma.

Gramsci ugotavlja, da je demokratsko birokratski sistem izoblikoval velike množice intelektualcev, ki jih vseh ne opravičuje družbena nujnost produkcije, temveč jih opravičujejo potrebe osnovne vladajoče skupine.

Tradicionalni intelektualci⁶ sestavljajo družbeno kategorijo, za katero se zdi, da predstavlja zgodovinsko trajnost, saj je niso izkoreninile niti najradikalnejše spremembe družbe in političnih oblik. Med njimi je najbolj značilno duhovništvo. Hkrati pa je duhovništvo intelektualna kategorija, ki je organsko povezana s plemstvom. Tradicionalni intelektualci so produkt zemeljske lastnine in zagotavljajo hegemonijo zemljiškim veleposestnikom. V boju z monopolom duhovništva nad superstrukturami so se oblikovali še drugi sloji tradicionalnih intelektualcev: administracija, znanstveniki, teoretiki, posvetni filozofi, literati. Te skupine intelektualcev oblikujejo lasten zgodovinski spomin, ki je vezan na lasten stan, in se razglašajo za neodvisne od vladajoče družbene skupine, kar ima usodne posledice za ideološko in politično področje. Gramsci pripominja, da se papež čuti tesneje povezanega s Kristusom, kot s senatorjem Agnielijem in Beninijem, Gentile in Croce pa ne skrivata vezanosti na njiju, čeprav se zlasti Croce čuti vezanega na Aristotela in Platona.

Razred, ki stopi na zgodovinsko prizorišče s trdno zavestjo, da bo postal vodilen v družbi, mora računati na pestro strukturo intelektualcev v družbi, saj ravno ti izvajajo hegemonijo vodilnega razreda. Ob tem ko proizvaja lastne organske intelektualce, lastne voditelje, organizatorje, teoretike itd., mora posrkati, preoblikovati in navdušiti za lastne zgodovinske cilje tudi tradicionalne intelektualce in organske intelektualce vodilnega razreda.

Z utrjevanjem kapitalizma se oblikujejo stranke, ki so "elaboratorji nove integralne in totalne intelektualnosti" (Gramsci, 1977:1042), hkrati pa izpodrivajo tradicionalne intelektualce, ki ali izginjajo ali pa se v dolgem procesu prilagajajo.

Gramsci si kot eno izhodiščnih vprašanj zastavlja problem oblikovanja intelektualca novega tipa v Italiji. Do odgovora na to vprašanje je lahko prišel šele skozi preučevanje italijanskih intelektualcev v zgodovini, od Rima do Ordine Nuovo in usta-

⁶ Za Gramscija je oblikovanje tradicionalnih intelektualcev eden od najzanimivejših zgodovinskih problemov. Nastanek te kategorije je povezan s Cezarjem, ki je nameraval stalno naseliti intelektualce v Rimu in ustvariti trajno kategorijo intelektualcev s tem, da je omogočil nastanek kulturne organizacije in v Rim privabljal najboljše intelektualce iz vsega cesarstva. Tako je začel daljnosežno centralizacijo. V Rimu se je začela oblikovati kategorija cesarskih intelektualcev, ki se je nadaljevala v katoliškem kleru in zapustila sledove v vsej zgodovini italijanskih intelektualcev z njihovo kozmopolitsko značilnostjo vse do 18. stoletja.

novitve KPI. Pri tem je ugotovil, da vsak nov zgodovinski organizem, nov tip družbe ustvari "novo superstrukturo, katere specializirane predstavnike in zastavonoše (intelektualce) si je mogoče zamisliti samo kot 'nove' intelektualce, zrasle iz novega položaja, ne pa kot nadaljevalce prejšnje intelektualnosti" (Gramsci, 1977:1407). Samo novi intelektualci so organsko povezani z novo družbeno skupino, ki oblikuje državo in prevzame vodilno vlogo v družbi. Če se novi intelektualci predstavljajo kot neposredno nadaljevanje prejšnje inteligence, so konservativni in okosteneli ostanek premagane družbene skupine. Po Gramscijevem prepričanju mora v modernem svetu temelj novega intelektualca ustvariti tehnična vzgoja, tesno povezana z industrijskim delom, tudi z najprimitivnejšim in najmanj kvalificiranim. Na tej osnovi je deloval tudi *Ordine Nuovo*, tednik za razvoj določenih oblik novega intelektualizma in za določanje novih pojmov. Bil je uspešen, ker je njegovo stališče ustrezalo latentnim težnjam množic in bilo primerno za razvoj realnih življenjskih oblik. Zagrabil je delavske množice in jih vodil v revolucionarnem vrenju 1919-21.

Bit novega intelektualca je v tem, pravi Gramsci, da "se dejavno vmešava v praktično življenje kot konstruktor, organizator, 'permanentni prepričevalec', zato ni čisti govornik in vendar je vzvišen nad abstraktnim matematičnim duhom; od tehnike dela dospe do tehnike-znanosti in do zgodovinskega humanističnega pojmovanja, brez katerega bi ostal 'specialist' in ne bi postal voditelj (specialist + politik)" (Gramsci, 1977:1551).

Novi tip intelektualca, ki ga bo morala proizvesti nova družba, bo moral obvladati hkrati svet produkcije stvari in ljudi, v eni osebi združiti dve glavni družbeni funkciji, ki sta se razcepili z nastankom civilne in politične družbe ob rojevanju kapitalistične družbe in države.

Citirana literatura:

Antonio Gramsci (1977): *Quaderni del carcere*, edizione critica dell' Instituto Gramsci, Einaudi, druga izdaja, Torino.

Antonio Gramsci (1955): *Pisma iz ječe*, Cankarjeva založba, Ljubljana.

Antonio Gramsci, (1971): *Scritti politici 1921-26*, Editori Riuniti, Rim.

Lino Veljak (1983): *Filozofija prakse Antonija Gramscija*, SIC UK SSO, Beograd.